

על לילות ועלילות

שיוט במושגי סוגיות הפתיחה

משה צוקרמן

הייתי רוצה להציע מבט בסוגיות הפתיחה של מסכת ברכות, המיועד לקורא שעבר עם מיטלטליו בשביליה המפותלים של המסכת. לא אביא ציטוטים מהטקסט עצמו והמבט יהיה נוגע לא־נוגע, ויכוון להקשבה לפעילות הלב של הסוגיות, בהתמודדותיהן עם מתחים שונים ועם ההבניה אותה הן מבנות ביחס למערכת קריאת שמע של הלילה.

סוגיות הפתיחה של מסכת ברכות שולחות את הלומד אל מערכת זמני קריאת שמע של ערבית, ובתוך כך מגלגלת ומגלה את אופי הברית העולה מפסוקי הקריאה הנאמרים בערב. הדיונים בגדרי מושג הזמן צפים להם במרחב הסוגי ומבליעים ברווחיהם את הדיון המפתיע והמרכזי ביותר - הַלֵּילָה הַלְּיָלִי וְלֵילִית.

המוטיבציה האובססיבית לעמוד על דיוקו של הזמן והרצון לתפוס את השביל הנוסף של גלגול ההיסטוריה וחד־פעמיותו של הרגע מציפה את החלקלקות והנזילות של הזמן האסטרונומי. משם אנו נשלחים אל ווריאציה שונה של מושג הזמן - הזמן לא מוגדר כשעה בשעון, המיוצג כרווח והפסד ונכנס תחת כנפי הקימוט המספרי. זמן הוא חושי, מוחשי, הוא נצבע, נצבע בגלילת האור מפני חושך וחושך מפני אור, בריקודי גחליליות בחושך, כקונטרסט של אור היום.

בין הצבעים הזמן נפתח בקריאה מפוצלת:

אל ה(זמן)מיתי וסיפורי הבריאה מצד אחד.

ואל צירי הזמן של ההתמסרות והאהבה מהצד השני.

התובנה היא שזמן נמסך דרך צורות ארגון שונות. אירועים שונים פותחים אותו, פורסים לאורך ולרוחב ומסמנים בו סימונים - צבעים של ציורי מערות וטביעות רגליים.

במהלך הסוגיה מובלעים פערים לשוניים ומקוריים, הקשורים במפגש האדם עם מרחבים שונים - מרחבים שמחד מקיימים איתו זיקה ומאידך גדולים ממנו ושייכים לסדרים אחרים שרוחשים בעולם.

כך, מושגי 'טהר יומא' ו'טהר גברא' יוצרים פער בין טהרתו של האדם לכפרתו אל מול האלוהים. לצידם, מופיע הפער המרחבי של תפיסת האדם את מושגי המרחב, 'ביאת אורו' ו'ביאת שמשו', טשטוש בין אור הדמדומים להרמת המבט אל שמים משובצי כוכבים. אחיזתו של הזמן האסטרונומי, שמקבל ייצוג במושג 'צאת הכוכבים', ונראה לנו במבט ראשון כברור ביותר, מתברר אף הוא כרופף ונאבד כהרף עין.

הזמן מסומן בסדר אירועים שצובעים אותו וכך נוצרת מערכת זמן של קדימה ואחורה, מרכז ושוליים, צבע ותשליל, ממשות והשתקפות. שני עברים לנהר שגועש באמצע, אליו נכנסת קריאת שמע בבטאה אופיים ומופעי תודעה שונים.

הדיון בסוגיה הראשונה נסוב על צורות של פעולות אכילה (פרפורמנס של התמלאות) - בין מקדש וחורבן.

הזמן המקדשי, שמרכזו באכילה האלוהית בקיטור האברים והפדרים המסומלת באכילת הכהן את תרומתו, אל מול זמן שמוגדר דרך אכילתו של העני, המודר, המודאג, הזמן המתמלא מתוך שולי החברה.

אנחנו עוברים הפרטה טקסטואלית ודורית. כבר בתוך הזמן המקדשי כמארגן, ישנה התפרקות מהמקדשיות ומעבר אל מאזני הטומאה והטהרה של הכהן, הרזולוציה מתמקדת בכהן כסובייקט, כאדם השייך באנושי ולא רק כמרכיב המייצג של המערך המקדשי.

ממשיכים אל יציאה מהמרכז המקדשי אל השוליים, עמידה על הגבולות של החברה, ברמה כלכלית ורעיונית, פנים וחוץ, להיות ולחדול. ההפרטה מסתיימת בדברי רבי אחא (וי"א רבי אחאי) שמעביר את הכובד הגדול של הזמן אל האירועים שקורים לאדם הפרטי (ההסיכה בתוך הבית בסוף יום העבודה) וטוהה אותו במפגש של האינדודואל. השכבות העוטפות של המיתוס עוברות אל מול האדם והוא מקיים את השיח, את ההתמקמות שלו איתן.

קשב דק לבליל השקט העמוק של הלילה, המופרע מקול הנעירות, הנביחות והלילות - מציב את הלילה כמרחב. מרחב סיפורי שיש בו עֵבֶר וְעֵבֶר, מְעַבֵּר ומְעַבֵּר.

בלילה רוחשים עמקי הלא־מודע, הוא נושא את המיניות והאשמה, את הפחד, האימה והמזיקים. כמו שראינו, מושג הזמן כמו התודעה וכמותק לה - נמצא במפגש. המפגש של האדם עם חלקי שארית חשופים בתוכו יוצר את התהומי, אליו שייכים המזיקים.

דרכי ההתמודדות השונות עם הלילה מייצרות מודלים למושג של קריאת שמע. דמותו של דוד המלך התנ"כי משורטטת כדמות של מלך הלוחם בלילה. השינה שלו מעוררת, בזמן הקצר בו הוא ישן עינו האחת פתוחה. הוא מתעורר מיד ולומד תורה כל הלילה; לא נותן ללילה לגבור.

נדודי הלילה מובילים דרך של התמלאות עד כלות ולחימה בלילות, עדכון בלתי פוסק במלל, בחדש, אגירה והסחת הדעת.

ההסתעפות השנייה שעולה מהסוגיות היא שקריאת שמע היא קריאת כיוון בלילה. ברכת 'המעריב ערבים' שפותחת את ברכות קריאת שמע של ערבית נותנת ללילה מקום, מעניקה לו את השלטון, את הנוכחות המיוחדת לו, ובכך מעבירה את האדם בשער הראשון של הלילה, שער של הפקדת השלטון והשליטה. הלילה יעבור עליך. הוא יציף, הוא יגע בחושים החשופים במרכז וינער אותם - את הגוף, את המיני, את האוהב, המרצה, האשם, החרד, את תפיסת הסובייקט ואת הגבול האשלייתי התוחם אותו - ויזרע בכך את זרעיו. אתה תעמוד, תתן לו להתפרס במקום, תקרא בפסוקי הברית ותפקיד את עצמך בידיו.

הלילות מיטרפים, גוהרים על האדם, משחקים כבטרף, האריה שלוף הציפורניים לועס את טרפו, משחק בו ועושה בו כרצונו. יש המולה בלילות, הנדודים לוקחים אותך החוצה אל הערות. אנשים מתהפכים בגופם אל תוך המיטה החורקת, אל השקיעה המאומצת, לתפוס חזק בשביבי הרדמות. הדרמה לופתת את החלום. החלומי (dream) עולה על גדותיו ומציף את החומרים שעוברים בנהר הלילה.

המיתוסים המפוזרים של החלל הלא ידוע המתגשם בלילות, עוברים דרך הסירה המפוארת של האל רע, השטה בשקיעת החמה אל מימי עולם הדואט, העולם התחתון. זהו מסע לילי אותו יתווה אל השמש בתחנות הלילה השונות עד הזריחה.

קריאת שמע מכוננת את הספינה העוגנת בנמלים המדומדמים של היאספות היום ונפילת הפרור, המסומן והמוגן. היא עוגנת ברציף, נישאת על גבי הגלים המתנפצים ומוכנה למסע שידרוש הלילה.

היא הטקס הפותח את הלילי ומעניק לאדם נוכחות בסיסית, מרחב מעבר, מקום בו אפשר להפקיד את המפתחות, להניח את הראש ולצלול אל השינה. היא הקרום הדק שדרכו מתאפשרים יחסי גומלין עם תחום החלל הפנוי והעדר השליטה. ה'אני' מתגלה כשייך בו. ההתמסרות לחומרי הסיפור, והוא מושל מעצמו, מתבלבל, ניזון ונכתב מחדש.